

Дејан Стојиљковић

ВЕЛИКЕ
СРПСКЕ
БИТКЕ

M
Vukotić
Media

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

*Не постоји нешто такво као што је неизбежан рат.
Ако до рата дође, то је зато што је зајала људска мудрост.
(Ендрју Бонар Лоу)*

Књига која пред вама није ни уџбеник, ни историјска студија, већ збирка књижевно-историјских есеја писаних за широку публику. Дакле, за сваког ко жели више да сазна о војној историји наше земље, о биткама које су створиле и одбраниле српски народ и српску државу, о херојима и издајницима, боговима и генералима, краљевима и краљеубицама, војницима и дезертерима, малим и великим народима, судбинама и трагедијама...

Ово је књига о крви и ватри, било да је она просута или горела у средњем веку, на пољу код Велбужда, или на крају миленијума, негде на граници са Албанијом.

Рат је увек исти.

Људи који га воде, такође.

И једина памет која истински постоји у рату јесте она накнадна, када наступи нестални, крхки период времена, који се зове „мир“.

Кратким прегледом битака описаних у овој књизи, где се прва одиграла 1330, а последња 1999. године, долазимо до фрапантног закључка да је историја Србије, уствари, историја ратовања.

Ипак, оно што се, такође, да приметити: Срби су углавном водили одбрамбене ратове и ратове за ослобођење. Срби су ретко или готово никад били освајачи. Ако се упореди историја наших војних са историјом освајачких сила, каква је била Немачка, или колонијалних сила какве су Француска или Велика Британија, то доста говори о карактеру самих народа и њиховом погледу на рат и ратовање.

Срби су ратовали да бране своје право на живот и слободу, да одбране свој кућни праг и децу, да се ослободе робовског јарма. Британци су ратовали за територије, злато и зачине; Французи за територије, злато и робове; Немци за нафту и супремацију „више” расе...

Срби су се бранили.

И то добро.

Од Велбужда, када су Душан и отац му Стефан Дечански разбили Бугаре, преко Косова, Чегра и Колубаре, па све до карауле Кошаре, у врлетима Јуничких планина, где се група хероја супротставила највећој војној сили на свету.

Зато ова књига, упркос једном нетипичном приступу и стилу којим је писана, нема велике амбиције, ни историографске, ни књижевне, јер би то, можда, било чак и непримерено. Она има, превасходно, едукативни карактер - да подучи и подсети. На нека другачија времена, неке другачије људе и, на крају крајева, на несталну, ратоборну људску природу.

Иако живимо у времену у коме су свима пуна уста мира и где су се језици излизали од непрестаног торођења о људским правима и демократији, где деца цвећа певају о великом братству свих људи, испод све те лавине речи и слика, звер рата не престаје да потмуло режи.

У тренутку док читаш ове редове, драги читаоче, у свету се води на десетине мањих и већих војних сукоба.

Зато је историја овог нашег света, у ствари, један непрекидни, вечити рат.

У њему и данас постоје разни Шишмани, Мурати, Хуршидпаше, Поћоречи и Хитлери... Само што су се сад расули широм света. Данас су у Авганистану, сутра у Сирији, прекосутра - ко зна где.

Али, свет не би био то што јесте, па ни ми у њему, да ни данас нема неких нових Душана, Лазара, Обилића, Карађорђа, Мишића, Путника, Жуњића, Остојића...

И оних других, безимених хероја, који су стали на црту сили и тиранији на бојним пољима Велбужда, Косова, Мишара, Чегра, Цера, Колубаре, Кошара...

Тим безименим херојима, обичним војницима из народа и ровова, људима који су започели и добили сваку битку, посвећена је ова књига.

Д.С.

У Нишу, август 2014.

1330.

28. јул

Битка код Велбужда

УСПОН ЦАРСТВА

*Књиџе иду од Призрена ірага,
од срїскоїа силна цар-Сїевана,
на Пожеїу бану Милуїину;
'вако царе бану іовораше:
„Слуїо моја, бане Милуїине,
оїреми се у бијелу двору,
іоведи ми іїридесетї делија
од іївојеїа равна Драїачева,
хаїде с њима ка Призрену ірагу,
јер хоћемо, бане, војевашїи
надалеко, у земљу Буїарску,
на Мијајла, краља буїарскоїа;
їамо ћемо, бане, зачамашїи,
но се сїреми за іїри іодинице!”*

Народна песма „Бан Милутин и Дука Херцеговац”
(записао Вук Караџић, 1845.)

Млади витез стеже рукохват свог мача.
Мач има дуго сечиво од шпанског челика
које почива у богато украшеним корицама на
његовом левом боку. Витез је обучен у блиста-
ви оклоп, чак је и коњ кога је узјахао прекривен тешким че-
ликом.

Људи око њега, више од хиљаду оклопника, махом странци, у немом ишчекивању, гледају преда се.

Табор бугарске армије је у пространом пољу, на три стотине метара раздаљине. И витез га одмерава погледом. У средини, јасно се види краљевска застава како благо вијори на поветарцу.

Свиће магловито јулско јутро и његову тишину пресеца одсечна заповест стрелцима.

Стотине људи са затегнутим луковима иступише, и када паде наређење „Одапни!”, облак стрела полете у правцу логора бугарске војске.

Млади витез потегну свој дуги мач и он, уз суви цвил метала, изађе из корица.

Подигавши га увис, он ускликну борни поклич и ободу свог коња.

Прва линија оклопника стушти се на непријатеља, јуришајући ка центру, ка месту где је био краљ и где је била пободена његова застава.

Млади витез јаше на челу, у сусрет својој судбини, у сусрет слави, у сусрет смрти...

И када први пут замахне мачем, посекавши безименог бугарског пешадинца, означиће почетак успона једне од најмоћнијих европских царевина у историји.

Млади витез је српски принц Стефан Душан Немањић.

И ово није ни крај ни почетак његове приче.

Како је витез постојао цар

Један од најславнијих српских владара у историји, Душан Силни, почива у Цркви Светог Марка у Београду. Његов саркофаг се налази десно од улаза у богомољу, а преко пута, лево од улаза, је саркофаг са земним остацима патријарха Германа.

Одмах изнад вечног почивалишта Стефана Душана Немањића је фреска, рад Живка Стојсављевића, далматинског Србина и италијанског ђака.

Ликовни приказ Битке код Велбужда.

Није случајно што се, одмах изнад узглавља уснулог цара, јединог владара из лозе Немањића који није проглашен свецем, човека који је створио највећу и најмоћнију српску државу у историји, налази, у живописним бојама, разбојиште код Велбужда (данас Ћустендил у западној Бугарској), где је српска војска до ногу потукла Бугаре, које је предводио лично цар Михаило III Шишман.

У огњу, буци и бесу ове битке, искован је челични карактер и одређена судбина једног великог владара, војсковође и законодавца. На чудесан начин, Душан Силни, баш као и легенда о њему, зачети су у крви и метежу ыустендилске битке. А историја и легенда подједнако сведоче о храбрости и војној вештини тада двадесетдвогодишњег српског принца.

Два фронтиа Стефана Дечанског

Самој бици претходили су важни догађаји који су имали велики утицај на односе снага на Балкану. Пре свега, то су односи између Бугарске и Србије, кроз које су се преламали унутрашњи потреси у Византијском царству. А они су настали као последица сукоба деде и унука, Андроника II и Андроника III.

Тај раскол, за који Георгије Острогорски тврди да је био „личне природе“, врло брзо је изродио грађански рат. Млади престолонаследник, који је још као дете проглашен за цара-савладара, и за кога летописци кажу да је био „даровит и леп“, у прво време је био љубимац свог деде. Међутим, како је време пролазило, између њих двојице је дошло до захлађивања односа. Кулминирали су смрћу Михаила IX, оца младог принца, као и

интригом у којој је, као жртва, пао деспот Манојло, Андроников брат, кога су, наводно, грешком убили цареви људи. Уследила су политичка превирања и грађански рат из кога је млађи и популарнији Андроник III изашао као победник, натеравши свог деду да абдицира.

На другој страни, у Србији је столовао Стефан Урош III, познатији и као Стефан Дечански. Био је савезник и пријатељ старог краља, па је, самим тим, од стране његовог унука Андроника III сматран непријатељем. Стефан је био способан државник и промишљен војсковођа. Србија под њим искористила је немире у Византији и знатно ојачала. Управо због тога се Андроник III окреће Бугарима, нудећи им војни савез. Бугарски цар Михаило оберучке га прихвата.

Ствар која је додатно потпиривала сукоб јесте и то да је Михаило био ожењен Стефановом сестром Аном, коју је отерао након две деценије брака да би се оженио византијском принцемом и Андрониковом сестром Теодором Палеологином, што је Стефан схватио као личну увреду.

Заправо, он се, извесно, ту ништа није питао, јер често се догађало да су, чак, и краљеви немоћни пред таштином остављене жене.

Две армије, бугарска и византијска, сједињене у истој намери, требало је, из два правца, да нападну српску краљевину и тако је, у садејству, преполове и поразе.

Бугарски краљ је, вероватно, био вођен комформистичким принципом - „шта је сигурно, сигурно је“.

А можда је мислио да ће Византијци ратовати и за њега.

Ова бугарска војна доктрина исказала се у више наврата у историји, нарочито у Другом светском рату, који су Бугари почели као савезници Хитлера и Мусолинија, а завршили га као велики антифашисти.

Стефан би био приморан да ратује на два фронта, а како је

имао на располагању војску која је била слабија од оба противника појединачно, његови изгледи су били веома слаби.

Средњевековни „блицкриг“

Међутим, Бугари су потценили српску војску, што се касније показало кобним.

Уместо да крену у усаглашен напад са својим савезницима који су већ били упали у српски део Македоније, Бугари су ударили на југ српске краљевине, преко Струме и Брегалнице, и тако натерали Стефана Дечанског да им крене у сусрет у маневру, који ће се показати као нека врста средњевековног блицкрига. Самим тим, потпуно убедљиво делује тврдња Острогорског како до заједничке бугарско-византијске акције уопште није ни дошло и да је свако деловао на своју руку.

У предговору свом законнику, цар Душан износи неке детаље о овом нападу:

„И док сам тако господствовао с родитељем мојим, у земљи отачаства нашега, живећи тихо, побожно и мирно, и док се нико од околних господујућих владара није дрзнуо на нас, него смо се побожно и радосно веселили о свему Бога славећи. И позавидевши злопакосни ђаво нашему доброму животу, и Злобом подиже на нас седам владара: У години 6838, месеца јунија, 19 дан, а то, и цара грчкога (и) Михаила, и брата његова Белаура, и Александра, цара Бугарима, и Басарабу Иванка, таста Александра цара, суседно живућих црних Татара, и господство Јашко, и друге с њим госпoде. Када сви ови кренуше на нас, хотећи нас, по својој неразумности, као нешто слатко, прождерати и земљу отачаства нашега разделити себи и у ропство њима предати.“

Михајло Шишман је, дакле, кренуо на Србију преко града Землина (код Струме) са собом је водио војску од око 15.000 љу-

ди, Бугари су чинили већину, а њима се придружио и један део плаћеника (око 3.000), махом Влаха и Татара.

Стефан Дечански је брзо уочио кретање бугарске војске и одлучио је да им крене у сусрет и тако их спречи да се повежу са византијском војском коју је предводио Андроник. Српска војска, у том тренутку, није била у комплетном саставу, неки од вазала и племића су још били у покрету, па је српски краљ одлучио да се утабори код ушћа Топлице у Јужну Мораву. Како би себи купио време, одлучио се да Бугаре успори лукавством, шаљући им поклисаре (гласнике), који су тражили преговоре и нудили услове примирја. Ови људи су послужили и као својеврсне уходе, јер су, одлазећи у походе Бугарима, имали увид у снагу и спремност бугарске армије.

Тако је Стефан Дечански добио исцрпне извештаје у којима је сазнао да је бугарска војска у стању расула и да се знатан део људи раштркао по околним насељима, где су углавном палили и пљачкали. Са друге стране, бугарски краљ и његови бојари стекли су потпуно погрешну слику о снази и бројности Стефанових трупа и тако осокољени били сигурни у брзу победу.

Не постоје тачни подаци о снази српске војске, али нека група процена каже да је бројала око 15.000 људи, где је било и најамника, према Орбинију – 1.300 Немаца. Један од хроничара из тог времена (Григора) тврди да је у редовима српске војске било и Шпанаца „1000 келтских (тј. шпанских) коњаника који су се одликовали величином тела, изузетном снагом и били су најбоље извежбани и искусни у руковању оружјем“. А византијски владар из сенке, млади велепоседник и најбољи Андроников пријатељ, помиње „300 тешко оклопљених Немаца“. Он у једном запису каже:

„Стефан краљ, владар Трибала (Срба), видевши да је с обе стране окружен непријатељском ватром, а пошто му се чинило да неће бити кадар да се и једном и другом цару супротстави по-

деливши војску, изабрао је радије цара Миза (Бугара) као супарника и целокупну војску је кренуо на њега...”

Млади принц Душан је командовао стрелцима и најамницима који су, према неким изворима, и отпочели битку. Управо Душан тврди да је бугарска војска била бројчано надмоћна. У предговору свог Законика помиње цифру од чак 80.000 војника, што је свакако претеривање.

„И кад су сви ти стигли у земљу нашу, место названо Велбужд, њих око осамдесет хиљада, и када су многа зла створили тој крајини, и кад смо ми чули, да су упали у земљу нашу су много беса.”

Краљева застава

Након што су стигла појачања и заостали одреди, Стефан Дечански је наредио напад. Поделио је војску на два дела. На челу другог дела војске био је његов син и принц Душан.

Српска војска је ударила на бугарски центар у одлучном нападу, у зору, 28. јула 1330, потпуно изненадивши противника. Неки историчари тврде да је, непосредно пре тога, постигнут договор о примирју и да је српски краљ погазио своју реч, али то је мало вероватно имајући у виду Михаилову решеност да се обрачуна са ратоборним суседом и његов савез са Византијом.

У сваком случају, чак и да је тако било, хаос и метеж који је настао у бугарским редовима тешко да је могао да се оправда једном таквом лакомислености. Михаило и његови бојари су били превише самоуверени, а њихова војска недисциплинована.

Силовити удар српских оклопника је одлучио битку већ на њеном самом почетку. Душан и његови витезови су, практично, прегазили прву бугарску линију.

Оклопници, који су у то доба били једна од најстрашнијих и најубојитијих војних јединица, нису имали премца у борби на отвореном пољу. Они су, уствари, нека врста претече тенковских јединица, где је принцип (са)дејства са пешадијом, која их штити, сличан савременом ратовању. Тешко оклопљени витез је лако крчио пут кроз редове непријатељске војске, нарочито ако она није довољно спремна и адекватно наоружана. А треба имати у виду и психолошки ефекат који производи јуриш тешке коњице. Замислите пешадинце у првим редовима који гледају како се на њих обрушава лавина од челика? То мора да је био страشان призор од кога су дрхтали и најискуснији ратници.

Међутим, витез који би био оборен са коња био би прилично немоћан због тежине и незграпности свог оклопа, па су ту биле штитоноше и пешадија, махом регрутована међу себрина, која је служила као неки вид помоћних трупа. По истом принципу данас тенкови никад не иду сами, већ увек уз заштиту пешадије.

У случају битке код Велбужда, међутим, српски први удар је био толико снажан да се бугарска војска брзо нашла у бегу и паници. Душан је мудро усмерио правац напада директно ка месту где је у бугарској формацији био краљ. Тачније, ударио је право на краљевску заставу. То је био маневар сличан онима које је предузимао Александар Велики и сигурно да је Душан, баш као и многе друге српске војсковође пре и после њега, проучавао Александрову бриљантну тактику и стратегију. Нешто слично ће, пола века касније, учинити и српска коњица у бици на Косову, али њима неће успети оно што је успело младом Душану - да оборе и заробе владарску заставу.

Управо тај тренутак, када је пао Шишманов стег, означио је српску победу.

„И тако навалисмо на њих и милошћу божијом победисмо

их све победом великом, на дивљење свима околним владарима и господи.” (Душан Силни)

Бугарски краљ је, додуше, у први мах, покушавао да сабере расуте редове своје војске и пружи какав-такав отпор, али му то није успело.

Треба поменути да је Душанова коњица имала одличну подршку стрелаца, што је додатно десетковало противника.

„Затрубише убојне трубе, судари се оружје с обе стране и коњи фрком зарзаше и био је велики вапај. Младићи превисоког краља (Стефана) на обе руке стрељаху и ништа нису грешили и почеше се моћно борити и стојаху крепко, не разилазећи се један од другог. И тако борећи се би велико падање Бугара и тако одоле српска сила.” (Данилов ученик).

Бугари су се повлачили у неред, бежећи пред надирућом српском војском и, када је Михаило схватио да је битка изгубљена, и он се дао у бег.

Остало је нејасно на који начин је бугарски краљ страдао у бици.

Душан тврди да га је он лично убио.

„И Михаилу, цару бугарском, мачем главу његову откинух/узех.”

Према другој верзији, Михаило је у бегу пао с коња, сустигли су га српски војници и убили, па његову главу однели краљу Стефану.

Према Григорију Цимблаку, Михаила су ухватили живог, па је окован доведен Душану који га је убио.

„Цар бугарски би ухваћен од српских војника и би приведен к сину цареву, Стефану, који је тада показивао у борби велику храброст, и ту се лиши живота бедно.”

Занимљив је придев који Цимблак додељује Михаиловој смрти - „бедно”. Као да хоће да каже како је велика срамота што бугарски краљ није остао да погине у бици заједно са својим војницима.

Мавро Орбини, коме се, руку на срце, и не може много веровати, тврди да је Михаило одведен пред самог краља Стефана Дечанског и да је, током разговора, „умро божјом вољом”. Шта год то значило. Неки историчари ово виде као потврду да је умро од рана задобијених у бици.

Пораз бугарске војске био је огромних размера. Према неким грубим проценама, српски губици били су око 2.000, док су бугарски били четири пута већи - чак 8.000 погинулих војника. Уз погинулог цара, ту треба додати заробљене велможе и велики ратни плен који је Стефану Дечанском пао у руке.

„А ови после велике битке и страшне борбе која је била тога дана, и од проливања толике крви тих безбожних и поганих народа, који су дошли на српску земљу са овим царем, рећи ћу да се и сама та река Струма сва изменила у крв, јер беху сасецани као и пољска трава...” (Данилов ученик)

Бугарски краљ је, по Стефановом налогу, сахрањен у Цркви Светог Ђорђа, у Старом Нагоричину. Та црква, нажалост, данас не постоји јер је порушена у Другом светском рату.

Остали бугарски племићи и велможе су се предали, међу њима и Михаилов брат Балаур, који је Србији понудио примирје. Према неким изворима, Бугари су, чак, хтели да се уједине са Србијом, па да Стефан тако постане и њихов краљ, али је овај то, наводно, одбио. Уместо тога, он је на бугарски престо довео свог сестрића Јована Стефана и своју сестру Ану која је, будући да је Јован био малолетан, требало да буде намесник.

Андроник је, с друге стране, чувши за овај страховит бугарски пораз, одустао од похода на Србију и вратио се са својом војском у Византију, што је српску победу учинило још значајнијом. Византијски цар је, додуше, оставио један незнатан део трупа у Македонији, али их је принц Душан касније разбио и истерао. У прилог томе колики је одјек имала ова српска побе-

да говори и чињеница да су Дубровчани одлучили да честитају српском краљу преко два посланика. Историчар Сима Ђирковић сматра да су Битком код Велбужда очуване тековине Милутинових освајања, отклоњене велике опасности за Србију и отворени путеви за каснија Душанова освајања.

Сам краљ Стефан дао је, у кратким цртама, своје виђење битке у Дечанској Хрисовуљи:

„...Са љубљеним сином краљевства ми, младим краљем Стефаном и са свом властелом краљевства ми, а помоћи божијом у молитвама светих родитеља и прародитеља краљевства ми, цара Михаила убих у тој битци. И друге цареve победих и разбих и узех њихова достојанија не месту званом Велбужд године 6838 (1330) месеца јула дан 28...”

О очевима и синовима

Иво Андрић је једном написао: „Рат, и најдужи, само прогресе питања због којих се заратило, а њихово рјешење оставља временима која наступају послије склапања мира.”

Ова његова мудрост могла би савршено да се односи на битку код Велбужда, тачније на оно што се десило након ње.

За почетак, српска краљевина није добила никаква територијална проширења. Душан јесте повратио градове у Македонији које је Андроник на кратко преузео, али то је било све. Србија се није проширила на рачун Бугарске, а Стефан је јамачно рачунао да ће његов утицај преко Ане, као регента на бугарском двору, бити сасвим довољан.

Највећа и, испоставиће се, најсудбоноснија последица величанствене победе код Велбужда по српског краља неће се тицати ни Бугарске, ни Византије, већ, парадоксално - његовог сина. Након што је храбро предводио удар на прве бугарске редове и прославио се као неустрашив ратник и одлучан вођа,

Душан је постао веома популаран код српске властеле, која је почела да му даје предност у односу на оца. Незадовољна господода почела је да наговара младог принца да се дигне против краља и узме шта му припада.

Стефан је прозreo њихову намеру и сину доделио на управу Зету, мислећи да ће га то задовољити. Али, погрешно је. То је само поспешило њихов сукоб. Осетивши да му је Душан постао претња, Стефан Дечански је решио да га лиши наслеђа и да првенство да свом сину из првог брака Синиши Немањићу. Чак је, у једном тренутку, упао у Зету са војском, решен да стане у крај непослушном сину који се на тренутак повукао, али не и одустао од својих амбиција да заседне на трон српске краљевине.

Тако је сукоб оца и сина, помало сличан оном византијском у коме су грађански рат водили Андроник II и Андроник III, деда и унук, постао тужно место у српској историји.

Душан је збацио оца и заточио га у Звечану, где ће овај и скончати 11. новембра 1331, под околностима које званична историја до дана данашњег није расветлила. Према једној верзији, Стефан је умро од срчане капи, према другој, Душан је наредио његово смакнуће. Тако је Стефан Дечански постао један од најтрагичнијих српских владара: отац га је ослепео, а син убио!

У Бугарској је Стефанова сестра, намесница Ана, збачена са престола заједно са својим сином, а на њено место је постављен знаменити бугарски племић и потоњи краљ Јован Александар. На тај начин су се ствари вратиле на стање пре битке код Велбужда, сем што су оба краља, и бугарски и српски, сада били мртви.

Нови владар Бугарске није се усуђивао да се замери Душану. Штавише, понудио му је руку своје сестре Јелене, што је млади српски краљ прихватио.

Следи блистави период српске краљевине, која ће у једном тренутку постати и царевина, са Душаном на трону. Слободно се може рећи да је то моћно царство, једно од највећих и најблиставијих у европској историји, зачето код Велбужда, у тренуцима када је будући цар, тада тек двадесетдвогодишњи принц, коме ће народ наденути надимак „Силни“, јуришао на Михаилову краљевску заставу и непребројне редове бугарских војника.